

Владо А. Ивановски

ЗАПАДНА МАКЕДОНИЈА ВО ПРВИТЕ МЕСЕЦИ ПО КАПИТУЛАЦИЈАТА НА ЈУГОСЛАВИЈА 1941 ГОДИНА

ПРИ донесувањето на одлуката за напад на Југославија, 27 март 1941 г., Хитлер го даде и ориентациониот план за распарчување и поделба на Југославија, а во текот на нападот на 12 април 1941 г. германската врховна команда ги издаде и Хитлеровите привремени насоки во кои беше разработен и конкретизиран планот за поделба на Југославија. Со овој план во прв ред се обезбедуваа германските империјалистички, воено-стратегиски и економски интереси, а потоа империјалистичките апетити на Италија и претензиите на Унгарија и Бугарија, како награда за нивното учество во агресијата.¹⁾

Во духот на тој план Германија и Италија, како водечки фашистички сили и главни носители на нападот на Југославија, ја поделија југословенската државна територија со демаркациона линија на два основни дела: на германско и италијанско интересно подрачје, со тоа што извесни територии ги остапија на своите сателити Унгарија и Бугарија.

Во духот на поранешните одлуки, на 21—22 април 1941 г. во Виена се состанаа грофот Кано и германскиот министер за надворешни работи Рибентроп, кои конечно се договорија и склучија спогодба за поделбата на Југославија. На овој состанок беше одредена и демаркационата линија помеѓу Бугарија и Италија која беше потврдена на одделните седници на бугарско-италијанската и бугарско-германската комисија. Според оваа спогодба, Вардарска Македонија беше анексирана од страна на Бугарија, со исклучок на Западна Македонија со градовите и нивните околии: Тетово, Гостивар, Кичево, Дебар и Струга и дел од јужниот дел на Преспа кои ги окупира Италија.²⁾

Со поделбата на Македонија беше воспоставена гранична линија меѓу Бугарија и Италија која се протегнуваше западно од Качаник, Лешок, Жилче, потоа источно од Железна Река, Ново Село, Мамудовец и Долно Бигордоленци, Староец, Белиц, Велмеј и Мешеишта, западно

¹⁾ Ослободилачки рат народа Југославије, 1941—1945, ВИИ — ЈНА, кн. 1, Београд, 1957 г. стр., 30.

²⁾ Боро Митровски, Поважни настани во Народноослободителната борба во Западна Македонија, Гласник — ИНИ — Скопје, 1959 г. III, бр. 1, стр. 5.

од с. Подмоље преку Охридското Езеро излегуваше кај манастирот „Св. Стефан“ на источната страна на Охридското Езеро, потоа преку огранците на Галичица избиваше кај с. Евла во Преспа и одеше натаму источно од с. Козјак по гребенот на Баба Планина до југословенско-грчката граница.³⁾

Од 1913 година, кога Македонија беше разделена меѓу балканските држави Србија, Бугарија и Грција, сега во 1941 година, за неполни три децении, Македонија во својата историја доживеа уште едно распарчување. Овој пат Вардарска Македонија, која до 1941 беше под големосрпско ропство, се подели на уште два дела.

Од низа причини, спогодбата за поделба на Македонија меѓу Бугарија и Италија, практично се реализира дури на 10 мај 1941 г. Во меѓувреме — од капитулацијата на стара Југославија, до окупацијата на оваа територија, се одиграа низа настани кои заслужуваат посебно внимание.

Положбата во Западна Македонија април—мај 1941⁴⁾

Населена од многу народности, подеднакво експлоатирани за време на големосрпскиот режим, дел од населението од оваа територија во прво време мислеше дека подобрување на својата положба ќе ја најде единствено во промената на стариот режим. Оттука и појавата на многу струења: пробугарски, просрпски и проалбански. По примерот на Централниот акционен комитет формиран во Скопје⁵⁾ и акционите комитети кои беа формирани во делот на Македонија окупиран од страна на Бугарија, разни гурпи поттикнувани од фашистичката бугарска и албанска пропаганда во сите градови на оваа територија формираа пробугарски, односно проалбански комитети. Главна задача им беше

³⁾ Зборник ВИИ, Том VII, кн. 2, стр. 9.

⁴⁾ Географски во Западна Македонија спаѓаат следните градови со околиците: Прилеп, Крушево, Брод, Битола, Ресен, Охрид, Тетово, Гостивар, Кичево, Дебар, Струга. Во текст под терминот Западна Македонија се подразбира само оној дел на Македонија окупиран од Италија, односно следните градови со околиците: Тетово, Гостивар, Кичево, Дебар, Струга и дел од Преспа.

⁵⁾ Шест дена по влегувањето на германските војски во Скопје, пробугарските ориентираны елементи формираа „Бугарски централен акционен комитет за Македонија“ на чело со Стефан Стефанов и Васил Хаџикимов, во кои дојдоа до израз тенденциите за создавање на независна Македонија по угледот на НДХ. По поврзувањето со свои едномисленици од внатрешноста пристапија кон формирање на месни акциони комитети по градовите. За целите, улогата и активноста на овој Комитет дознаваме од „Декларацијата“ што ја издава Комитетот непосредно по неговото формирање (в. „Македонија“, бр. 1 април 1941 г.), потоа од Извештајот на Обласниот полициски управител од Скопската област за 1941 година, (А — ИНИ — Скопје, бр. —) и други документи. По воспоставувањето на бугарската администрација со акт бр. 248 од 7. VIII. 1941 година, од Скопскиот обласен директор (А — ИНИ — Скопје, бр.—), Централниот акционен комитет на Македонија, како и месните комитети беа растурени.

агитирање и подготвување терен за приклучување на оваа територија кон Бугарија, односно Албанија.⁶⁾

Со колкава брзина се формираа вакви комитети во Западна Македонија како најдобар пример може да послужи Комитетот во Тетово, кој се формира на 15. IV. 1941 год. Во неговиот состав влегуваа: Административно-управен совет од 9 души; потоа финансов совет од 6 души; и Извршен комитет од 4 души, како и други комисии, или вкупно 57 членови.

Организационата структура на Комитетот изгледаше вака:

Полициско-правен совет: Светислав Андрејчин — адвокат, Михаил Серафимов — банкарски службеник, Трифун Апостолов — службеник, Александар Филипов — судија, Никола Ветеров — судија, Михаил Нешов — службеник, Никола Павлов — адвокат, Михаил Захариев — адвокат, Христо Здравев — трговец.

Дополнителни советници: Трпе Мисаилов — трговец, Георги Младенов — трговец, Тодор Тулев — чиновник, Славко Герасимов — трговец, Стефан Х. Наумов — бакалин, Кирил Христов.

Административно-управен совет: Трифун Апостолов — службеник, Михаил Серафимов — банкарски службеник, Кузман Најдов — книжар, Апостол Иван Гугувчев — трговец, Илија Симов — кројач, Борис М. Нешов — службеник, Симон Костов — кондурација, Крум М. Божинов — инженер, Трпе Иван Бошнаков — кондурација.

Дополнителен совет: Кирил Митрушев — трговец, Димитар Костов — бравар, Андреја В. Стефчев — трговец, Нофо Димов — бакалин, Захарија Заков — службеник.

Финансов совет: Христо Здравев — трговец, Христо Цинлев — службеник, Милан Х. Наумов — сараф, Александар Панов — сараф, Гугуш Гугушев — манифактурист, Глигор Ветеров — кондурација.

Дополнителен совет: Јастро Момиров — трговец, Душан Ветеров — кондурација, Захарија Томов — службеник.

Социјално-економски совет: Билбил Трпев — учител, Христо Павлов — бакал, Симо Момиров — адвокат, Андреја Иванов — поп, Димитар Саров — поп, д-р Глигор Ефчев — доктор по медицина, д-р Симо Петров — доктор по медицина, Андреја Христов — службеник, Методија Михаилов — работник.

Дополнителен совет: Паскал Георгиев — кафеџија, Борис Петрушев — брашнар, Петар Симов — кројач, Георги Минов — службеник.

Извршен комитет: Светислав Андрејчин — адвокат, Трифун Апостолов — службеник, Михаил Серафимов — банкарски службеник, Никола Ветеров — судија.

Дополнителен совет: Христо Здравев — трговец, Михаил Нешов — службеник.

Секретари: I Никола Ветеров и II Михаил Нешов.⁷⁾

Ако направиме една анализа на составот на Месниот акционен комитет од Тетово, ќе констатираме дека од вкупно 57 члена во Комитетот имаше 19 трговци, 15 интелектуалци, 13 службеници, 7 занаетчији 2 попа, 1 работник и други 1. Или, во проценти изразено, во Акциониот комитет влегуваа 33,3% трговци, 26,3% интелектуалци, 22,9% службеници, 12,3% занаетчији, 3,3% свештеници, 1,7% работници и 1,7% други. Од горните податоци јасно се гледа какви луѓе требаше да бидат носители на пропагандата во Тетово за приклучувањето на овој дел на Маке-

⁶⁾ Официјално територијата на Западна Македонија со декрет на кралскиот намесник во Албанија Франческо Јакомини бр. 264 од 12. VII. 1941 г. објавен во Службен весник на Албанија бр. 129 од 29. VIII. 1941 г. е приклучена кон Албанија. Фонд на Кичевска општина, 1941—1944, ДА-СРМ, Скопје, к. 2, бр. 182.

⁷⁾ Весник „Македонија“, г. I, бр. 2, од 3. V. 1941. А-ИНИ — Скопје, Чс. IV. 355/1.

донија кон Бугарија. Како што се гледа од податоците, по број на прво место доаѓаат трговците, кои имаа одредено влијание во населението, а потоа интелектуалците од Тетово, кои требаше да бидат идејните носители на престојните акции, потоа службениците и други. Како една од поважните и итни задачи пред овој комитет беше поставено прашањето за организирање и формирање на месни акциони комитети во селата на Тетовска околија.⁸⁾

Покрај бугарскиот, во Тетово се формира и проалбански комитет, кој бараше Тетово да биде ослободено од Италија и да биде приклучено кон Албанија. за оваа цел дури поставуваа барање во Рим,⁹⁾ подготвуваа демонстрации и друго. Во ова време во Тетово од Скопје почнуваа да доаѓаат интелектуалци — Шиптари и заедно со постојниот Албански комитет да организираат демонстрации за присоединување на Тетово кон Албанија.

По примерот на Месниот комитет во Тетово, вакви комитети беа формирани и во други градови на Западна Македонија, како во Гостивар, Кичево, Дебар, Струга и во Ресен, кој беше за цела Преспа.

Напоредо со формирањето на пробугарски и проалбански комитети, се правеа обиди за формирање на просрпски комитети, како во Дебар и Гостивар.¹⁰⁾

Активноста на акционите комитети во делот на Македонија окупиран од Бугарија, со посебен акт бр. 248 од 7. VIII. 1941 година, на Скопскиот областен директор и официјално беше прекината.¹¹⁾ Комитетите во Западна Македонија својата активност ја прекинаа многу порано, односно веднаш по окупацијата на оваа територија.

Формирањето на разновидните комитети зборуваше за тоа дека во овој таканаречен период на безвластие можеа да се очекуваат разни акции од едните и од другите. Сите овие струења, кои се појавија по капитулацијата на бивша Југославија, со своите програми и акции само залажуваа дел од населението и времето го отргнуваа од правиот и единствен пат на заедничка борба против окупаторот, и ги распишуваа шовинистичките страсти.

Во овој период не беа ретки случаите во исто време и на исто место да се одржуваат собири на претставниците од едните и другите струења. Во Кичево бугарскиот Акционен комитет презеде акции и испрати делегации во Брод каде што веќе Бугарите беа навлезени, со барање да го ослободат Кичево. Овие отидоа дури и понатаму, пратија писма до бугарскиот цар со иста цел. Во периодот на неизвесноста, и надворешно-внатрешните превирања во Кичево јавно се манифестираат. Покрај германските знамиња, дуќаните и јавните згради беа украсени со бугарски, односно албански знамиња, а при преовладувањето на мислењето за доаѓањето на Италијанците задолжително се истакнуваа

⁸⁾ Исто.

⁹⁾ СБРПО — Тетово, стр. 45, А — ИНИ — Скопје.

¹⁰⁾ СБРПО — Дебар, стр. 10, А — ИНИ — Скопје.

¹¹⁾ Акт бр. 248 од 7. VIII. 1941 г., престанале со својата активност акционите комитети во Македонија.

и италијански знамиња. Оваа положба вака траеше се до окупирањето на оваа територија од страна на Италија, на 10 мај 1941 година.¹²⁾

Во Кичево се формираа дури и двојни комитети, од таканаречени стари и млади бугарофили, меѓу кои се појавуваат извесни насогласувања. Овие комитети почнаа да прибираат и парични средства, кои подоцна ги злоупотребуваа.¹³⁾

Гостивар долго време беше искитен со германски, бугарски, италијански и албански знамиња. За тоа време формираните пробугарски и проалбански комитети вршеа пропаганда за присоединување на оваа територија едните кон Бугарија, другите кон Италија. За формирањето на пробугарскиот комитет во Гостивар, од Скопје дојде секретарот на Централниот акционен комитет за Македонија, Васил Хаџи Кимов. Со ваква цел набргу во Гостивар дојде и бугарскиот прота од Скопје кој изврши служба во месната црква и официјално изјави дека Бугарите набргу ќе дојдат. Меѓутоа, нокта спроти 10 мај италијанската војска ги окупира Тетово, Гостивар и Кичево.¹⁴⁾ Во меѓувреме, до доаѓањето на Италијанците, Германците ја воспоставија старата власт — затекнатата по капитулацијата на Југославија.¹⁵⁾

Во Гостивар постоеше и просрпски комитет. Меѓутоа, тешки судрувања се јавија меѓу албанскиот и бугарскиот комитет. Со цел да ја засилат националната омраза меѓу населението, се пренесуваа вест дека ако дојдат бугарите ќе преземат мерки за уништување на извесен дел од шиптарското население. Како одговор, Албанскиот комитет ја пушти верзијата дека по доаѓањето на Италијанците, на Божиќ, ќе направат масакар на македонското население. На тој начин беше создадена нетрпеливост меѓу шиптарското и македонското население. Очекувајќи го конечното решение за оваа територија, Германците пактираа со едните и другите¹⁶⁾.

Во Струга првите денови по капитулацијата на стара Југославија, како и во другите краишта на овој дел, владееше безвластие. Пред доаѓањето на италијанските војски во Струга, упорно се ширеа гласови за доаѓање на бугарски трупи во цела Западна Македонија.

Струшката чаршија под страв од приклучување на Струга кон Албанија, која порано беше поделена на повеќе групации, заборавајќи ги привремено старите несогласувања, се обедини и заеднички делуваше. Организира Бугарски месни комитет, составен во прв ред од претставници на месната буржоазија, дел од занаетчиите и месната интелигенција од постарите генерации. Целта на овој комитет како и на другите слични комитети беше да врши подготовки за присоединување на оваа територија кон Бугарија и да дава предлог за организирање

¹²⁾ Територијата на Западна Македонија Италијаните ја окупираа нокта меѓу 9 и 10 мај 1941.

¹³⁾ СБРПО — Кичево, стр. 20, А — ИНИ — Скопје.

¹⁴⁾ Од 10 април од 10 мај 1941 г. оваа територија ја држеа само Германци.а Овој период се до окупирањето од страна на Италија слободно можеме да речеме дек претставува период на безвластие на територијата на Западна Македонија.

¹⁵⁾ СБРПО — Гостивар, стр. 51—52, А — ИНИ — Скопје.

¹⁶⁾ Исто.

на месни органи на власта. На своја иницијатива испрати телеграма до Хитлера, барајќи Струга со околината да се приклучи кон Бугарија. Завладеа едно општо мислење како е поарно да бидат окупирани од Бугарија, мотивирајќи го тоа со паролата „Една славјанска крв“.¹⁷⁾

Набргу по капитулацијата, во Дебар беше формиран Големо-албански комитет, кој веднаш почна да одржува разни демонстрации и митинзи на кои се изразуваше благодарност за ослободување на градот. Претседател на Општината во Дебар и натаму си остана бившиот претседател, кој на првиот собир отворено истакна и призна дека уште од порано соработувал со фашистите од Пишкореја (Албанија). На манифестациите што ги организираше Комитетот беше истакнувано барањето за присоединување на Скопје кон Голема Албанија. Првите денови по своето формирање Комитетот се поврза со Главниот комитет за новоослободените краишта за Косово, Дебар и Струга со седиште во Призрен.¹⁸⁾

За да се спречи дејноста на Албанскиот комитет, во Дебар се формира пробугарски комитет. До указот за присоединувањето на овие краишта кон Албанија,¹⁹⁾ Комитетот агитираше за приклучување на Дебар кон Бугарија, за која цел најмногу ги користеше верските празници, постојано истакнувајќи дека престои присоединување на Дебар кон Бугарија.

Италијаните вешто ја користеа оваа ситуација и пактираа и со едните и со другите, постојано ги подржуваа и поттикнуваа на несогласување. Впрочем, како што го правеа тоа и порано, главна цел им беше преку меѓусобни расправи да развиваат шовинистички страсти за да можат поарно и постојано да владеат.²⁰⁾

Од направената анализа на составот на Акциониот комитет во Тетово, па и од другите комитети, доаѓаме до заклучок дека тие во најголем дел се составени од трговци, потоа интелектуалци и службеници; карактеристично е и тоа дека во голем дел од интелектуалците се од постарите генерации. Самиот овој факт зборува за тоа кои луѓе требало да бидат носителите за приклучувањето на оваа територија кон Бугарија или Албанија. Неоспорно, по број, на прво место доаѓаат трговците односно претставниците на буржоазијата, на кои, се разбира, како најглавна задача им беше да си ги обезбедат своите интереси. Од друга страна, настаните кои уследија по окупацијата на оваа територија разновидниот отпор што го пружија масите против окупаторот, потоа формирањето на органите на НОБ и подготовките што притоа ги вршеа, уште во текот на 1941 година, за исфрлање на партизански одреди. Успесите постигнати во продирањето и организирањето на селата и др. недвосмислено зборуваат за тоа дека масите немаа ништо општо со

¹⁷⁾ ДМ — СБРПО — Струга, А — ИНИ — Скопје.

¹⁸⁾ Овој комитет формиран е непосредно по окупацијата на Косово на чело со Бадри Пијани и Респ Митровица (А. Хадри, Окупациони систем на Косову и Метохије, 1941—1944, ЛИЧ, 1965 г., бр. 2, стр. 58.

¹⁹⁾ Од 12 јули 1941 година, територијата на Западна Македонија административно официјално се приклучила кон Албанија.

²⁰⁾ ДМ — СБРПО — Дебар, стр. 25—26, А — ИНИ — Скопје.

политиката на акционите комитети било пробугарски или проалбански. Впрочем, тоа го потврдија и настаните што уследија и во текот на 1942 и 1943 година. Уште во 1942 година на оваа територија се формираа првите партизански одреди, потоа во истата година населението од овој крај даде масов и организиран отпор против воведувањето на данокот — десеток, во народот познат како спаилук. Да не зборуваме за 1943 година кога токму на оваа територија се формираат првите воени единици, како што беше баталјонот „Мирче Ацев“, во август 1943 година, потоа Првата македонско-косовска бригада — ноември 1943 година. На овој дел од Македонија се создаде првата пространа слободна територија уште во 1943 година, а во текот на НОБ и беа ослободени првите градови — Дебар и Кичево. На слободната територија се заживеа и вистински слободен живот и широко ја развија својата активност народно-ослободителните одбори, кои го организираа целокупниот живот на оваа територија. Самиот овој факт доволно зборува сам за себе дека широките маси немаа ништо општо со политиката и целите на акционите комитети. Од друга страна, акционите комитети не можеа и немаа право да бидат толкувачи на желбите на народот и како такви не беа претставници на народните интереси. Напротив, и организаторите на акционите комитети и самите членови на комитетите, со своите многубројни комисии што ги формираа, останаа сосема изолирани од народот, а единствена нивна активност беше таа што до окупирањето на оваа територија од страна на Италија (10 мај 1941) се обидуваа повремено да организираат митинзи и други акции со барање за приклучување на оваа територија кон една или друга окупаторска сила.

Самиот факт што по окупирањето на оваа територија од страна на Италија акционите комитети речиси не пројавија никаква активност, ами напротив тие уште побргу се распаднаа отколку што се формираа, е доволен доказ дека акционите комитети со својата активност не можеа да укажат никакво влиание врз масите.

Ако го имаме предвид сето горе изнесено, сметаме дека доволно ќе биде јасно кои беа тие луѓе и во чие име праќаа телеграми до Хитлера и Мусолини за приклучување на оваа територија кон оваа или онаа окупаторска сила.

Во ваква положба, иако капитулацијата на стара Југославија ги затекна партиските организации, неподготвени, сепак тие во целина онаму каде што постоеја, како и одделните комунисти вложуваа напори за консолидирање во прв ред на своите редови, за организирање на населението и правилно објавување на новонастанатата положба.²¹⁾

* * *

Од изнесеното јасно се гледа дека по капитулацијата на стара Југославија на дел од територијата на Западна Македонија, која подоцна ја окупира Италија, во времето од 6. IV. 1941 година до 10 мај 1941 го-

²¹⁾ За дејноста на партиската организација види: Вл. Ивановски партиската организација на територијата на Македонија под Италијанска окупација — Гласник X/2—3 (1966) 45—64.

дина, владееше безвластие. Во тој период разни групи, поттикнувани од фашистичката бугарска и албанска пропаганда, скоро во сите градови на оваа територија формираа пробугарски, односно проалбански комитети, чија главна задача беше да бараат присоединување на оваа територија, едните кон делот на Македонија што го окупира Бугарија, а другите кон Албанија.

Во акционите комитети во најголем дел влегуваа трговците, односно преставниците на буржоазијата, кои имајќи ги во прв план пред себе своите интереси ја насочуваа својата пропаганда. Во најголем дел таа се сведуваше на одржување разни собири на кои се објаснуваше потребата од присоединување на оваа територија кон едната или другата окупациона страна.

Дека акционите комитети немаа речиси никаква поддршка од масите зборуваат следните моменти:

1. Непосредно по окупацијата на оваа територија од страна на Италија (10 мај 1941), престанаа со својата активност.

2. Настаните што уследија по окупацијата на оваа територија, како, на пример, разновидниот отпор што го пружија масите против окупаторот, а кој се изразуваше преку испитување пароли на јавни места за СССР и против окупаторот, потоа формирањето на органите на НОБ уште во текот на 1941 година, и подготовките што ги вршеа притоа за исфрлање на партизански одреди, успехите постигнати по продирањето и организирањето на селото и другата активност шт, партиските организации ја развија сред масите, — недвосмислено зборуваат за тоа дека масите немаа ништо општо со политиката и желбите на акционите комитети. Впрочем, тоа го потврдија и настаните на оваа територија, што уследија во наредните 1942 и 1943 година. (Формирањето на првите воени единици, создавањето на првата пространа слободна територија во Македонија во текот на НОБ и ослободувањето на првите градови, формирањето и активноста на народноослободителните одбори, воено-позадински органи и итн.).